

ESKİ OSMANLICADA VE TÜRKMENÇEDE “İDÜK” YAPISI*

Rıdvan ÖZTÜRK**

“idük” morpheme in Old Ottoman Turkish and Turkoman Turkish

“idük” morpheme that was widely used during Old Ottoman Turkish, still exists merely in an archaic usage in present Turkey Turkish. This morpheme that lost its using frequency, is faced in Turkoman Turkish actively. In this paper beginning from Old Ottoman, the initial period of written languages of Oghuz group, Turkey Turkish and Turkoman Turkish that are branches of written languages of Oghuz group were considered.

Keywords: Turkoman Turkish, Old Anatolian Turkish, morfem of “idük”, morphologie.

Giriş:

Dilin söz dağarcığının zaman içinde değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Bu değişikliğin sebeplerinden biri; kelimenin işlevinin farklılaşması, ayrı bir birlik olmaktan çıkıp eklemeye doğru geçmesidir. Eklenen bu yapıların, zamanla ortadan kalktığı da görülür. Bu eklemeler dilin tarihî dönemleri ile bugünü arasında şekil bilgisi açısından bağlantı kurulmasında bağlayıcı olmaktadır.

Türkiye dilbilgisi terminolojisinde “imek fiili, ek fiil, cevher fiili, isim fiili” gibi adlar verilen *imek* fiilinin Eski Türkçe dönemine gidildiğinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sadece ayrıcalıklı ekimsi bir yardımcı fiil olmadığı, “olmak, bulunma” gibi anlamlarıyla tam bir yardımcı fiil şeklinde de görev yaptığı görülür (Korkmaz, 32,52). *imek* fiilinin bu anlam ve göreviyle karşımıza çıktığı yapılardan biri, Eski Osmanlıcada ve Türkmençede karşımıza çıkan *idük* yapısıdır.

Bu çalışmada, *imek* fiilinin *-dük* sıfat-fiil eki ile oluşturduğu yapının, Anadolu sahasındaki gelişmesine temas edildikten sonra, bugünkü Türkmençedeki kullanımı üzerinde durularak karşılaştırmalar yapılacaktır.

* Bu yazı 8-12 Kasım 1999 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenmiş olan “VII. Milletlerarası Turkoloji Kongresi”nde sunulan tebliğin metnidir.

** Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Yapının Eski Osmanlıcada ve sonrasında kullanımı:

Oğuz grubu yazı dillerinin bilinen ilk yazılı dönemi olan Eski Osmanlıcada¹ *imek* fiilinin *-dük* sıfat-fiili ile oluşturduğu *idük* yapısına bir hayli örnek bulmak mümkündür. Bu yapı ayrı kelime olarak *idük* şeklinde kullanılabildiği gibi, *imek* fiili düşürülerek de ekleşmiş olarak *-duk/-dük* şeklinde de kullanılmıştır.

13. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi İle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü*'nde (Tarama, 2012-2013), 14-17. yüzyıllar arasında yazılmış eserlerden seçilmiş, konuyla ilgili yirmi dokuz örnek yer almaktadır.

Bu sözlükte, dönemin bütün eserleri taranmadığı ve seçme usulüyle örnekler alındığı için, bu yapının örneklerini çok daha fazlalaştırabiliriz. Nitekim, taranan eserler arasında adı geçen *Dede Korkut Kitabı*'nda (Ergin 1994) *oğlancuğu idüğün* (s. 92), *Selcen idüğün* (s. 195), *nidüğün* (s. 196) gibi örnekler olduğu halde hiçbiri buraya alınmamıştır. Yine, karşılaştırmaya ve yapının açıklanmasına imkan vermesi açısından *Süheyl ü Nevbahar*'da (Dilçin) geçen, ama Tarama'ya alınmamış örnekleri de beyit numaraları ile verelim:

nitedüğün "nasıl olduğunu" (630), *yoğduğun* "senin yok olduğunu" (951), *uslu kişiyidüğün* "senin akıllı kişi olduğunu" (1246), *kimün qoñşuluğduğımı* "kimin komşusu olduğunu" (1308), *suçuñ yoğduğın* "senin suçunun yok olduğunu" (2711), *bu aradadugum* "burada olduğum" (3717), *Süheylün diridüğünü* "Süheyl'in diri olduğunu" (3800), *qandadüğün* "nerede olduğunu" (3847), *bularduğım* "bunlar olduğunu" (4822), *yaramazduğum* "yaramaz olduğum" (5688).

Tarama'da seçilen yirmi dokuz örneğin yüzyıllara göre dağılımından *idük* yapısının, özellikle 14. (yedi örnek), 15. (on örnek) ve 16. (dokuz örnek) yüzyıllarda yoğun olarak kullanıldığını tespit ediyoruz. *Tarama*'da geçen örneklerin 14–17. yüzyıllar arasında yazılmış eserlerden olması, 17. yüzyıla ait örneklerin (üç örnek) diğer yüzyıllara göre az ve *imek* fiilinin muhafaza edildiği örnekler olması; bu yapının kullanımındaki azalmayı gösteriyor.

J. Deny, Klasik Osmanlıca döneminde *imek* fiilinin düşürülerek ekleştirilmiş şeklinin kaybolduğunu, düşürülmeyerek ayrı kelime halinde olan *idük* (idik) şeklinin ise mutlaka iyelik eki almış bir biçimde nadir kullanılan bir yapı olduğunu belirtmiştir (Deny, 339-340)

17. yüzyılın en hacimli eserlerinden biri olan ve döneminin dil özelliklerini iyi yansıtan *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*'nin ilk üç cildi üzerinde M. Duman'ın ses değişimleri ile ilgili yaptığı çalışmasının "i-mek fiilinin ekleşme dolayısıyla düşmesi" kısmında, *imek* fiili ile ilgili diğer yapılar örneklendirilerek verildiği halde, sıfat-fiilli yapıdan örnekler verilmemiştir. Duman, incelemesinde bir genel

¹ Eski Osmanlıca terimini "Eski Anadolu Türkçesi" veya "Eski Türkiye Türkçesi" diye de karşılamak mümkündür. Ancak, bu yazıda "Eski Osmanlıca" teriminin tercih edilmiş olması. Klasik Osmanlıca döneminin ilk kısmını da içine alacak şekilde kullanılmak istenmesindenir

hükümle, “17. yüzyılda mevzubahis olan yapıların kullanımında bugüne nispetle bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir.” demektedir (Duman, 47-54).

H. Develi de, yine *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*'nin ilk üç cildi üzerinde yaptığı ses benzeşmeleri ve uyumlarla ilgili çalışmasında eklerin uyumlarını tek tek ele alarak incelemiştir. Bu çalışmada ise, *imek* fiilinin *-dük* sıfat-fiili ile kullanımına ait sadece “kim idüğün ” örneği verilmiştir. *imek* fiilinin düşürülerek ekleştirilen *-duk* yapısından hiç bir bahis ve örnek bulunmamaktadır. (Develi, 47,299) Bu da, Duman'ın ulaştığı sonucu desteklemektedir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, 17. yüzyıl, *idük* yapısının ana hatlarıyla bittiği, arkaikleşmenin başladığı dönem olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde artık *Risale-i Garibe*'nin (Develi 1998) dilinde olduğu gibi nadirattandır ve *imek* fiilinin düşürüldüğü şekiller kullanılmaz:

“Benim alacağım var idüğünü bilsünler!” (Develi 1997, 38)

19. yüzyılda da yine bir önceki yüzyılda olduğu gibi ekleşmiş yapılar rastlanmaz. Ancak, Eski Osmanlıca döneminde telif edilmiş bazı eserlerin bu yüzyılda istinsah edilen orijinal imlâsına sadık nüshalarında ekleşmiş şekilli yapılara az da olsa rastlanır:

“Göge dutdı yüzüni

İmrandığın söyleyü” (Haliloğlu, 56b/14-15)

“Neydüğün bildürmedi

Ta'bir ilmin unıtduru” (Haliloğlu, 85a/15)

Bugün Türkiye Türkçesinde edebi dilde bu yapıya arkaik bir unsur olarak sadece “ne idüğü belirsiz” deyiminde rastlanmakta olup, bu kullanım da azalmıştır. (Ergin 1986, 336) Eski Osmanlıcadaki *idük* yapısının ekleştirilmiş şeklinin yazı dilinin dışında, ağızlardaki kullanımının ise sürdüğünü söyleyebiliriz.²

Yapıdaki şekil değişimi:

14. yüzyılın önemli eserlerinden biri olan *Süheyl ü Nevbahar*'ın M ve D nüshalarının tenkitli metin yayını (Dilçin) *idük* yapısı açısından incelediğimizde, bu yapının gelişimini ve değişimini yansıtacak nüsha farklılığı dikkatimizi çekiyor. *Süheyl ü Nevbahar*'daki örneklerin, ortalama yüz yıl ara ile istinsah edilmiş olan M nüshası (1378 veya 1427) ile D nüshasındaki (XVI. yüzyıl başları) yazılışlarını (Dilçin 29,33) gözönüne alarak yapıdaki şekil değişimini şöyle değerlendirebiliriz. Bu yapı ilk önce, kendisinden önceki kelime ile bir kabul edilip kalınlık incelik uyumuna bağlanmış, sonra *imek* fiili düşürülerek sıfat-fiil eki doğrudan isim

2 Türkiye Türkçesinin yazı dilinde görülen bu düşme, Yoruk-Türkmen orijinal bazı bölge ağızlarında yoktur. Ağız çalışmaları ile tanıdığımız ve kendisi de Antalyalı olan Nurettin Demir, ekleşmiş yapının kendi ağızlarında hâlâ kullanılmakta olduğunu belirtmiştir

tabanlarına getirilmeye başlanmış ve daha sonra da, bu sıfat-fiilli yapı terk edilerek yerine başka yapılar kullanılmıştır:

yaramaz idüğüm (D) ~ yaramazıduğum (M) s.580

yoğduğunu (M) ~ yoğduğın (D) s.378

qoñşuluğduğımı (M) qoñşılığıdır ~ (D) s. 283

Türkmencede (i)düük yapısı ve kullanımı:

Anadolu sahasındaki bu gelişme, Oğuz grubunun doğudaki temsilcisi Türkmencede biraz daha farklıdır. Bu yazı dilinde *imek* fiilinin düşürülmesi ve -dık/-dik sıfat-fiil ekinin kullanımı, kısmen ayırıcı bir özellik olarak kendisini gösterir.

Türkmencede “öten zaman işligi” , “ortak işligin öten zamanı” gibi terimlerle ele alınan -dık/-dik sıfat-fiilli yaygın olarak olumsuz fiil tabanlarına getirilmektedir. Ekin olumlu fiil tabanlarına getirilmesi, sadece donuklaşmış bazı söz birikmelerinde veya eşitlik hali eki ile genişlemiş şekillerde görülür:

“Çandıbilde besledigim gırat, gel

Ol köp okadıkça okuva höveslenyer.” (Haz. 416, 480)

Olumlu fiil tabanlarına getirilişi arkaik bir kullanılış olduğu için ek, olumsuzluk bildiren fiilden fiil yapma eki ile birlikte birleşik bir ek gibi-madık/-medik şeklinde gösterilmektedir. Üstelik bu ekin de yerini bir başka eke devretmekte olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi -madık/-medik eki yerine bazen -man/-men eki tercih edilmektedir:

“Seniñ şähere barmadıgıñı eşitdim.” yerine,

“Seniñ şähere barmanıñı eşitdim.” (Haz. 417) veya

“Gelmedigiñizi eşitdim” yerine,

“Gelmäniñizi eşitdim” (Clark 344) gibi.

Türkmencede gerçek fiillerdeki kullanımında geçmişe göre bir azalmanın ve saha daralmasının görüldüğü-dık/-dik sıfat-fiil ekinin, *imek* fiili ile teşkil ettiği kalıplaşmış yapıda ise, aksine yaygın bir kullanım ve saha genişlemesi vardır. Bu yaygın kullanımı, getirildiği tabanın kalıcı veya geçici isim olmasına göre iki ana başlık altında toplayabiliriz.

1. Kalıcı isim tabanlarına getirilişi:

Bu yapının getirildiği, kalıcı isim tabanları şekil bakımından kök veya gövde kalıbında olabilir. Ayrıca bu kök veya gövdeler -dık/-dik ekinden önce çokluk, iyelik, bulunma ve ayrılma ekleri gibi çekim ekleri de alabilirler:

* *Soñkı dovürlerde belli-belli adamların kovçumlarını anladyan sözlerdigini*

görkezär. "Son zamanlarda belli adamların uzak akrabalarını anlatan sözler olduğumu gösteriyor." (Çom.19)

* Özleriniñ Salır Türkmenleridiklerini nıgtayarlar. “Kendilerinin Salır Türkmenleri olduklarını belirtiyorlar.” (Çom. 10)

* -al/-el, -l affiksiniñ manısından onuñ bol//ol işligindendiği görünüär. “-al/-el, -l ekinin manasından onun bol-/ol- fiilinden olduğu (ortaya çıktığı) görünüyor.” (Çom. 100).

* Öziniñ huşundadığını bilip, *uludan demini alanmış*. “Kendisinin aklı başında olduğunu bilip, derin nefes almışmış.” (Nur. 112)

Bu yapı, geniş anlamda düşündüğümüzde tek bir isim başlığı altında ele aldığımız, dar anlamda düşündüğümüzde ise isim (özel isim, cins isim, yüklem ismi), sıfat, zamir, zarf ve edat gibi söz dizimindeki yerine ve görevine göre ad alan kelimelerden sonra gelebilir:

* *Ökdelemek için bolsa ızığiderli işlemek gerektiğini yatdan çıkarmañ.* “Usta olmak için ise, sürekli işlemek gerektiğini (işlemenin gerek olduğunu) hatırdan çıkarmayın (Haz. 448)

* *Onuñ dilevardığı, parasatlıdığını hakkında bütün yurtta eşitmedik yok eken.* “Onun nüktedan olduğunu, feresetli olduğunu bütün yurtta işitmeyen yok imiş” (Nur. 100)

* *Sonki dövrüñ önümidigi baradaki pikirimiziñ dogrudığını tassıqlayar.* “Son devrin ürünü olduğu hakkındaki fikrimizin doğru olduğunu (doğruluğunu) tastikliyor. (Çom. 19)

* *Patışa: "Hä, indi bildim, şol gocanıñ kimdiğini" diyip, köşgüme gelipdir.* "Padişah: "Evet şimdi bildim, o ihtiyarın kim olduğunu" deyip, köşküne gelmiş." (Clark 482).

* *Dayı-yegen agzıbirliğin namedigine indi-indi düşünip yörmüş.* “Dayı yeğen dostluğun ne olduğunu yeni yeni anlıyormuş.” (Nur. 16)

* *Şahır “Lebab hoş imdi”, “Gel imdi” yalı acayıp goşgularında ayralıgıñ nâhilidigini tesirli beyan edyer.* “Şair “Lebab hoş imdi”, “Gel imdi” gibi güzel şiirlerinde ayrılığın nasıl olduğunu etkili anlatıyor.” (Yus. 195)

* *Manı tayımdan bir zadıñ şeyledigini aval bilmän, indi bilip galandığını añladıyar.* “Mana bakımından bir şeyin böyle olduğunu önce bilmeyip, şimdi bildiğini anlatıyor.” (Yus. 57)

* *Soña görü-de, olarıñ hayısı söz toparına değişlidigini diñe kontekstde keşgitlemek bolar.* “Buna göre de, onların hangi söz grubuna ait olduğunu yalnızca konu bağlamında belirlemek mümkündür.” (Çom. 86)

2. Geçici isim tabanlarına getirilişi:

Geçici isim tabanı olarak nitelendirdiğimiz sıfat-fiil ekli yapılar ile mastar ekli yapılar, -dık/ dık ekini uyuma bağlı olarak işlek bir biçimde alırlar. Sıfat-fiil özelliğini büyük ölçüde yitiren geniş zaman sıfat-fiilli şekilleri de burada ele alınabilir:

* -mak/-mek eki ile

Çarımñ maksadımñ tüys okamakdığını oñat düşündi. “Çarı'nın maksadının gerçekten okumak olduğunu iyice anladı.” (Haz. 447)

* -ar(-man)/-er(-mân) ve -maz/-mez ekleriyle

Çarı komsomol yığnagında özünüñ boz ve tarp yerleri özleşdirmäge Gazagıstana gidermändigini aytdı. “Çarı, komsomol toplantısında kendisinin ekilip sürülmeyen yerleri bellemek için Kazakistan'a gidici olduğunu söyledi.” (Haz.447)

Okıvldığıña, zähmetsöyerdigiñe göz yetirdim. “Bilgili olduğuna, çalışkan olduğuna (zahmet sever olduğuna) kanaat ettim.” (Nur. 61)

Uzak gününü işde geçiryän ata soñkı alan ayalımñ garasöymezdiğini çaga dözümlü darasyandığını bilenokmış. “Bütün gününü işte geçiren baba, son aldığı hanımın bakıcılığı sevmediğini, çocuğa tahammül edemediğini bilmezmiş.” (Nur. 106)

* -an/-en eki ile

Seydiniñ doredicilik işine haçan başlandığı belli däl. “Seydi'nin eser vermeye ne zaman başladığı (başlamış olduğu) belli değil.” (Yus. 137)

* -yan/-yân eki ile

Şukrı, Surhı, Hatap dialektlerinde leki:n bağlayıcısınıñ ulanılyandığını hem bağlayıcısınıñ özbaşdak ulanılmayandığını şeyle tapavutlarıñ biri hökmünde görkezmek bolar. “fiukrı, Surhı, Hatap ağızlarında ‘leki:n’ bağlacının kullanılmakta oluşunu (kullanılışımı), ‘hem’ bağlacının tek başına kullanılmayışını (kullanılmamakta oluşunu) böyle farkların biri hükmünde göstermek mümkündür.” (Çom. 132)

* -man/-mân eki ile

Ata-enesini äsgermändigine, dostlarıñ yerlikli maslahatlarına gullak gabartmandığını ökiniptir. “Anne ve babasını dinlemediğine (dinlememiş olduğuna), dostlarının yerli yerinde öğütlerine kulak kabartmamış olduğuna (kabartmadığına) pişman olmuş.” (Çom. 86)

* -cak/-cek eki ile

Bäri başka bir öyüñ gapısmıdan garap, yalı muğt iymecekdiklerini ähtibarlı

garavul bolcakdıklarımı mälim edipdirler. “ Hepsi başka bir evin kapısından bakıp, yalı karşılıksız yemeyeceklerini (yemeyecek olduklarını) güvenilir bekçi olacaklarını (olacak olduklarını) malum etmişler.” (Nur. 11)

* -makçı/-mekçi eki ile

Merediñ şu yıl Moskva okuva gitmekçidigini mugallım aytdı. “Mered’in bu yıl Moskova’ya okumak için gitmek niyetinde olduğunu öğretmen söyledi.” (Haz. 447)

* -malı/-meli eki ile

Seydi... parahat yaşayış için göreşe çıkmalığı camıgıp aydyar. “Seydi... mutlu yaşayış için mücadele etmek gerektiğini (etmenin gerekli olduğunu) özellikle söylüyor.” (Yus. 138)

Değerlendirme:

Tarihî gelişimi içerisinde Türkmencenin Çağataycadan etkilendiği bilinmektedir. Çağataycadan ayrılarak şekillenen Kazakça, Kırgızca gibi Kıpçak kaynaklı Türkçelerde görülen ünsüz benzeşmesi sonucu *-lık/-lik* ekinin *-dik/-dik* şekline bürünmesi özelliği Türkmencede yoktur. Dolayısıyla ekin böyle bir etkileşme sonucu ortaya çıktığı da düşünülemez. Zaten *-lık/-lik* ekinin. benzeşmeye girmeksizin kullanıldığı ve anlamının ayrı olduğu örneklerde açıkça görülmektedir. Aşağıdaki cümlelerde bu farklı kullanımları ve ince anlam ayrılığını görebiliriz:

Men bu işiñ kınılığını nâbileyin.// Men bu işiñ kındığını nâbileyin. “Ben bu işin zorluğunu ne bileyim.//Ben bu işin zor olduğunu ne bileyim.” (Haz. 446)

Türkmencedeki bu yapının izahı, tıpkı Eski Osmanlıcada olduğu gibidir. Türkmençe örneklerde yapıyı gösteren ayırıştırma, şöyle yapılır:

bardığı < bar i-dik-i, sebebliğini < sebebli i-dik-ini, başladığı < başla-an i-dik-i, edilmändigini < edil-män i-dik-ini vb.

Türkmençe gramerlerin bir çoğunda (Dulling, Lehçeler, Türkmen, Yus.) sözü edilmeyen yapı hakkında *Hazırkı Zaman Türkmen Dili* (Haz.) ve *Turkmen Reference Grammar* (Clark) isimli eserlerde bilgiler verilmiş, ancak bu eserlerde de tabii olarak bu yapının menşei hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. Bu yapının Türkçenin tarihî dönemleri ile irtibatlandırılmasına L. Bazin işaret etmiştir. Bazin, Türkmencedeki bu yapının Eski Osmanlıcada *idük* şeklinde olduğunu parantez içinde gösterdikten sonra, Osmanlıcanın tanımadığı bir şekil çeşitliliğinde sık ve serbest bir kullanımdan bahsetmektedir.³ (Bazin, 316)

³ La fréquence et lla liberté avec lesquelles est employé le nom verbal en -dik du verbe “être” (= vicil-osm. idük) suffixe -dik/-dıq enclitique. après substantif. adjectif. adverbe. participe. ou gérondif. permettent une variété de formes que ne connaît pas l’osmanli. (Bazin, 316)

Burada, Osmanlıcanın tanımadığı şekil çeşitliliği isim, sıfat, zarf, sıfat-fiilli ve zarf-fiilli şekiller olarak gösterilmektedir. *idük* yapısının Anadolu sahasındaki gelişmesini gösteren örneklerin yüzyıllara göre dağılımına ve getirildiği tabanlara bakıldığında, Osmanlıcanın bu yapıyı tanıdığı, 14-17. yüzyıllar arasında da sıklıkla ve serbestçe kullandığı ortaya çıkar. Bazın, bu yapının Türkmencede zarf-fiillerden sonra da getirildiğini belirtmiş. Ancak, *idük* yapısının gerek Eski Osmanlıcada, gerekse Türkmencede böyle bir kullanımı bulunmamaktadır. Türkmencedeki -man/-men sıfat-fiil ekinden sonraki kullanım, bu yanlış algılamaya sebep olmuş olmalıdır. Sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin sesteş olması, onların aynı işlevde olmalarını veya aynı ek olmalarını gerektirmiyor. Sıfat-fiil eki olan -man eki <-man <-ma-ğan şeklinde, zarf-fiil eki olan -man eki ise <-mayın <-madın şeklinde ayrı ayrı etimolojik izahlara sahiptir.

Sonuç

Eski Osmanlıca ile bugünkü Türkmencede *idük* yapısının şekil ve kullanımında bazı farklılıklar olmakla birlikte genelde bir uyum vardır:

Her iki dönem Türkçesinde de bu yapı işlek bir biçimde kullanılır. Eski Osmanlıcada *imek* fiilinin düşürülmediği şekiller de kullanıldığı halde, bugünkü Türkmencede sadece *imek* fiilinin düşürülerek ekleştirildiği şekiller kullanılmaktadır. Bu yapı Eski Osmanlıcada, özellikle ilk dönemlerde, dar-yuvarlak ünlülü olarak *idük*, *ıduk*, *-duk/-dük* şekillerindedir. Klasik Osmanlıca içerisinde yapının ekleşmiş *-duk/-dük* şekli kullanımdan düşürülmüş; *imek* fiilli şekil ise, kalıplaşmış imlaya uydurularak dar-düz ünlülü *idiki* şeklinde arkaik olarak devam ettirilmiştir. Türkmencede ise, ekleşmiş şekli ile, ses kurallarına uygun olarak ikinci hecedeyken tam uyumlu, ikinci heceden sonra ise sadece dar-düz ünlülü olarak kullanılır: *yokduğımı*, *doğrudüğımı*, *toparımdandüğımı*, *bâşdiğini*... gibi.

Bu yapının getirildiği tabanlarda bir zenginlik vardır. Gerek Eski Osmanlıcada, gerekse Türkmencede geniş anlamda kalıcı isimlere, dar anlamda ise isim, sıfat, zarf, zamir gibi kelimelere getirilir. Türkmencede edat konumunda olan sebebli, teğişli gibi kelimelerle, Eski Osmanlıcadan daha ayrıcalıklı olarak kullanılır: *üşemek sebebligini* “üşümekten dolayı olduğunu”... vb.

Geçici isim tabanlarına *idük* yapısının getirilişine ait örnekler Eski Osmanlıcada son derece sınırlıdır:

“Ben işbu zamana anı bilmişem

Yaramazduğum için qalmışam” (Dilçin, 580)

Halbuki, Türkmencede yaygın şekilde bütün sıfat-fiil ekli yapılardan ve mastar isimlerinden sonra getirilmektedir. Eski Osmanlıcada bu sıfat-fiilli yapıların yok denecek kadar az olması, bu ifade için *imek* fiili yerine onunla eş anlamlı “olmak” fiilinin tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bugün Türkiye

Türkçesinde öncelik fiilleri (-mış ol-), başlama fiilleri (-r ol-,-maz ol-) ve niyet fiilleri (-acak ol-, -ırcı ol-) alt başlıklarıyla ele alınan karmaşık fiiller (Banguoğlu, 482-486), Eski Osmanlıcadaki ve Türkmençedeki *idük* yapısının da ifade kalıplığını üstlenmiştir.

Türkmençe, Eski Osmanlıcanın doğrudan devamı değildir. Ama Oğuz boylarının ilk yazılı dönemi olması, bugün Oğuz grubu yazı dilleri açısından onu birinci derecede tarihî kaynak yapmıştır.

Kaynaklar

- Banguoğlu: Banguoğlu, Tahsin; *Türkçenin Grameri*, Ankara 1995.
- Bazin: Bazin, Lois; “Le Turkmene”, *Philologiae Turcica Fundamenta*, Wiesbaden 1959, s.308-317
- Clark: Clark, Larry; *Turkmen Reference Grammar*, Wiesbaden 1998.
- Çom.: Çommadov, O.; *Türkmen Diliniñ Kerki Topar Dialektleri*, Aşgabat 1991.
- Deny: Deny, Jean; *Türk Dili Grameri-Osmanlı Lehçesi* (Çev. Elöve, Ali Ulvi), İstanbul 1941.
- Develi: Develi, Hayati; *Evlıya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara 1995.
- Develi (1998): Develi, Hayati; *XVIII.yy İstanbul'a Dair Risale-I Garibe*, İstanbul 1998
- Dilçin: Dilçin, Cem; *Mesud bin Ahmed. Süheyl ü Nevbahar. İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara 1991.
- Dulling: Dulling, G. K.; *An Intioductron to the Turkmen Language*, Oxford 1960.
- Duman: Duman, Musa; *Evlıya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yuzyılta Ses Değişmeleri*, Ankara 1995.
- Ergin (1994): Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı 1. Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara.
- Ergin (1983): Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Haliloğlu: Haliloğlu Ali, *Yusuf ve Zeliha* (Müstensihi: Hafız İsmail Efendi Ürgübî, istinsah tarihi: H.1228 /M.1813), Rasim Deniz özel ktp., Kayseri.
- Haz.: *Hazırkı Zaman Turkmen Dili*, (Haz. P. Azımov vd.), Aşgabat 1960.
- Korkmaz: Korkmaz, Zeynep; *Grammer Terimleri Sozluđu*, Ankara 1992.
- Lehçeler: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sozluđu*, (Haz. Ercilasun, Ahmet vd.), Ankara 1991.
- Nur.: Nurberdi, Cumali; *Terk Edilen Tec, Ertekiler*, Aşgabat 1992.
- Tarama 13 Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sozluđu*, C. 3, Ankara 1967.
- Türkmen Diliniñ Sozluđi*, (Haz. M. Hamzayev, vd.) Aşgabat 1962.
- Turkmen: Turkmen Dili*, (Haz.P. Azımov, vd.), Aşgabat 1964.
- Yus.:Yusupov, N., Yusupova, C.; *Türkmen Dili ve Edebiyatı*, Aşgabat 1992.